

УДК 050.482(477)"1917/1990":[061.1:015:025.2](477-25)

Олена Орлик,
старший науковий співробітник
відділу Державного архіву друку Книжкової палати України

Релігійні періодичні (продовжувані) видання XX ст. (1917—1990 рр.) у фонді Державного архіву друку Книжкової палати України

Зроблено загальний огляд релігійних періодичних та продовжуваних видань радянської України від доби визвольних змагань, які зберігаються в Державному архіві друку Книжкової палати України; подано характеристику релігійних українських часописів за роком та місцем видання, їх ідеологічною спрямованістю; проаналізовано релігійні журнали різних конфесій, визначено концепції, тематику та проблематику публікацій.

Ключові слова: періодичні та продовжувані видання, релігійна свідомість, релігійний журнал, українізація церкви та автокефалія, конфесійні характеристики церковних часописів, православна церква, протестантські видання, баптистський журнал.

Із розвитком науки і техніки, з накопиченням знань та досвіду людство все повніше долучається до системи суспільних відносин та отримує можливість вибору джерела інформації, способу пізнання світу. Релігія відображає гуманістичний ступінь розвитку соціуму, елементи загальнолюдської моралі. Засвоєння цих цінностей веде до формування релігійної свідомості. За словником, випущеним у видавництві Інституту філософії НАН України, релігійна свідомість — це "спосіб відношення віруючого до світу через систему поглядів і почуттів, смисл і значення яких становить віра в існування надприродного" [1]. Засоби масової інформації відіграють вирішальну роль у творенні громадської думки. Література відповідає за формування індивідуальних думок, у процесі обміну якими, власне, і народжується стан масової свідомості, іменованій громадською думкою. Прикладом розвитку релігійної періодики, яка б відповідала християнським ідеалам і спонукала суспільство до подальшого вдосконалення, може слугувати досвід видань 1917—1990 рр. XX століття.

У Державному архіві друку Книжкової палати України налічується 13 назв періодичних та продовжуваних видань релігійної тематики за 1917—1928 рр. загальною кількістю 121 примірник. З них 3 україномовних і 10 російськомовних видань. У табл. 1 подано характеристику журналів за конфесійною ознакою.

Таблиця 1

Характеристика журналів за конфесійною ознакою

Основні церковні конфесії	Кількість журналів (назв)	Кількість журналів (примірників)
Офіційні	1	1
Освітні	1	6
УПЦ	3	57
УАПЦ	2	4
Євангелісти	4	45
Адвентисти 7 дня	2	8
Усього	13	121

Автори православних часописів початку XX століття на сторінках видань обговорювали актуальні питання тогочасного життя, політики, культури тощо. На шпальтах церковної преси періоду революцій представлено широкий спектр проблем, що поставали перед суспільством: соціальний розвиток, інтелігенція, виховання правової та національної свідомості, державотворчі питання, проблеми стосунків церкви і держави, українізація богослужіння, питання добра і зла, смерті та безсмертя, пошук сенсу життя [2]. Характеристику журналів за роком видання наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Характеристика журналів за роком видання

Рік видання	Кількість журналів (назв)	Кількість журналів (примірників)
1917	1	9
1918	2	7
1922	1	3
1923	1	2
1925	1	2
1926	3	35
1927	4	37
1928	4	26
Усього	17	121

Питання, що висвітлювалися у щомісячному журналі "Християнская мысль" (1917 р., Київ) формували гуманістичні переконання християнської філософії. Статті професорів Київської духовної академії В. Екземплярського, А. Жураковського, В. Зеньковського, П. Верховського та багатьох інших, сприяли актуалізації публікацій у церковній періодичі. Водночас вимоги офіційних церковних кіл і тогочасного уряду до журналістики як до духовного та ідейного керівника суспільства урізноманітнили тематику православних часописів, перетворивши її у справжнього духовного пастиря народу. Церква, що функціонувала у бурхливий революційний період в Україні, змушена була

приспосовуватися до нових реалій. На той час не було явищ суспільного життя, які б не мали адекватної оцінки на сторінках церковних часописів. Проблеми, які порушували у журналах: церковна реформа, церковне єднання та братство, минуле, сьогодення й майбутнє православної церкви, оновлення богослужіння. Головний мотив тогочасного світосприймання на сторінках часопису: "Совершилась воля Божія... Оставьте в это великое историческое время всякия распри и несогласия, объединяйтесь в братской любви на благо родины..." [3]. Можемо зробити висновок, що тогочасне духовництво вважало своєю місією не тільки церковні відправи чи поширення православних догм, а прищеплення суспільству філософсько-етичних принципів, основою яких було християнство.

Із відновленням української державності православна церква, що функціонувала у революційний період в Україні, була підпорядкована Міністерству віросповідань УНР. У різних містах України почали виходити короткотривалі релігійно-церковні журнали.

В архіві Книжкової палати України зберігається щотижневик "Віра та Держава" — офіційний часопис 1918 року. На його сторінках порушено важливі проблеми скликання Всеукраїнського Православного Церковного Собору, ставлення до національного церковного руху в Україні, організації релігійних братств в Україні, богословських факультетів тощо. Всеукраїнський Церковний Собор ініціював створення української церкви, яка б забезпечила вільність церковно-політичного самовизначення. Найвідчутнішим церковно-національне відродження було після відновлення Української держави, у часи піднесення національної свідомості.

У Києві Книговидавництво християнської співдружності видавало щомісячник "Свободное Слово Християнина" (1918). Редактор журналу, професор Київської духовної академії М. Скабалланович, та видавець, викладач Київської духовної академії А. Троїцький, започаткували видання як для навчання і духовної просвіти, так і для читання серед широкої аудиторії Заповідей Божих, написаних натхненною загальнодоступною мовою.

Аналізуючи релігійну періодику 1917—1918 рр., наголосимо, що філософсько-моральні принципи, котрі базувалися на християнській етиці, були центральними у тогочасних виданнях, яким би темам вони не були присвячені — суспільній проблематиці, науці, політиці тощо [4].

Християнські церкви, що функціонували у радянській Україні, були підкорені політиці нової влади. В 20-х роках ХХ ст. релігійні установи змушені були реформувати, створювати нові об'єднання, реагуючи на виклики часу, що знайшло відбиток у концепції публікацій, їх ідеологічній спрямованості, тематиці та проблематиці.

Із тогочасних видань православної української церкви в архіві Книжкової палати України зберігаються за 1926, 1927 роки "Український православний благовісник" (редактор Митрополит Пимен, тираж 2000—2500 примірників) та "Рідна церква" (тираж — 500 примірників), які видавалися в Харкові з благословення Священного Синоду Української православної церкви. Напрями часописів: непохитність православ'я УПЦ, твердий зв'язок зі Вселенською Православною Церквою, її автокефальність, українізація й аполітичність. Журнали містять найголовніші проповіді, короткі церковно-суспільні статті, офіційні повідомлення Священного Синоду. Запекла боротьба розгорнулася довкола питання українізації церковного життя в Україні. 2-й Український Священний Синод, який відбувся 17—27 травня 1925 року, ухвалив: 1) поволі запроваджувати в Божу службу українську мову; 2) співати після служби в церкві молитву за Україну: "Боже, Великий, Єдиний"; 3) знайомити народ з

історією Української Церкви, з боротьбою її протягом кількох віків за автокефалію та за релігійно-національне відродження; 4) підтримувати й відновлювати забуті церковно-побутові народні звичаї й обряди; 5) прибирати церкви рушниками й квітами на національний манер тощо. В журналі "Український православний благовісник" працювали відділи:

1. Загально-церковний: із тогочасних принципів питань церковного життя України.
2. Апологетичний: з матеріалами щодо захисту ідеї релігії загалом та православної зокрема.
3. Відділ проповідей: з популярними повчаннями на актуальні на той час теми.
4. Місіонерський: із питань сект в Україні.
5. Національно-церковний: із питань автокефалії та українізації Української церкви.
6. Відділ з оприлюднення постанов Священного Синоду та Уряду УРСР із церковних питань.
7. Відділ, який подавав церковні вісті з різних міст України та СРСР, Православного Сходу та Заходу.
8. Бібліографічний: журнал виходив російською та українською мовами.

Все частіше в журналі обговорювалося масове розчарування народу в вірі, лунали заклики до розкриття у християнства нових можливостей і сил, які б підкорили людей і час; тривали пошуки форм активізації християнства — на зразок невеликих християнських общин, приходів (подібно до перших християн), в яких розвиватимуть віру Христову та живитимуть світ Євангелієм.

Журнал "Український православний благовісник" на 2-му Українському Священному Синоді характеризували як "вірний провідник в народно-церковну свідомість національно-релігійних ідей на основі чистого неушкодженого православ'я" [5].

У 1925 році братство членів Української Автокефальної Православної Церкви "Діяльно-Христова Церква" видавало журнал "Церковне життя" (Київ) накладом 500 примірників. Головні завдання часопису — допомога в реформуванні церкви, організації гуртків для самовдосконалення, поширення релігійно-філософських ідей.

Всеукраїнська Церковна Православна Рада в Харкові видавала журнал "Церква й Життя" (1928, наклад 2500 примірників) — орган Української Автокефальної Православної Церкви. Редагований митрополитом В. Липківським, згодом відповідальним редактором — архієпископом І. Павловським, журнал містив офіційні матеріали з історії УАПЦ, огляд праць Великих Мікійських зборів Всеукраїнської Православної Церковної Ради 1928 року; подавалися різноманітні історичні довідки та матеріали, спрямовані на відродження національних надбань, духовності, народних традицій; висвітлювалися події, що відбувалися в конфесіях України та світовому християнському загалу. Головні співробітники: В. Чехівський, В. Юхимович, архієпископ К. Малюшкевич, К. Кротевич, М. Пивоваров та інші. На сторінках журналу закарбовано головні принципи ідеології Української Автокефальної Православної Церкви:

1. Відокремлення церкви від держави.
2. Соборноправність.
3. Українізація.
4. Християнізація.
5. Автокефалія.
6. Єднання церков.

У церковних часописах постійно проголошувався етичний принцип, різними були тільки форми його висвітлення. Захоплення внутрішньоцерковними справами, християнським просвітництвом, безперечно, відобразилося на концепції та змісті публікацій.

У 20-х роках ХХ ст. велика кількість релігійних видань радянської України належала протестантським церквам.

Журнали 1917—1928 рр. за місцем видання

Місце видання	Кількість журналів (назв)							
	1917	1918	1922	1923	1925	1926	1927	1928
Київ	1	2		1	1	1		1
Одеса			1					1
Харків						1	3	2

Ця преса поділялася за конфесійною ознакою, але головні завдання мала єдині — передусім проповідництво християнського вчення, просування релігійних організацій та соціальної критики. Пріоритетним напрямом у функціонуванні масових періодичних органів, до яких належали протестантські журнали 1920-х років, було ведення місіонерської роботи, допомога в її організації на місцях, методичне забезпечення та поради.

У фондах архіву Книжкової палати України зберігається православно-християнський журнал "Церковное оживление", присвячений оновленню Церкви на Євангельських началах. 1922 року він виходив в Одесі тиражем 500 примірників за сприяння групи "Живая церковь" і прибічників церковних реформ.

У 1923 році група "Живая церковь" видавала в Києві двомісячник "Живая церковь" накладом 1000 примірників. На сторінках лунали заклики до оновлення та відродження церкви на Євангельській істині та її первинному християнському устрою.

Харківська община євангельських християн у 1927 році випускала російськомовний щомісячник "Евангелист", в якому, зокрема, наголошувала на складнощях у роботі над виданням.

В Одесі у 1928 році також виходив духовно-етичний журнал "Евангелист" — орган Всеукраїнського Союзу Християн Євангельської віри. За рік побачило світ вісім номерів тиражем 3000 примірників. У часопису друкували проповіді засновника видання І. Воронаєва, переклади з англійської відомих богословів того часу, важливі рішення братських з'їздів; матеріали видання охоплювали усі боки життя Церкви.

Всеукраїнське об'єднання адвентистів сьомого дня в Києві ініціювало випуск одного з найкращих протестантських видань тієї доби — російськомовного щомісячника "Благовестник" (1926, 1928). Керівником був відомий в адвентистських колах проповідник і редактор І. Львов. Журнал вирізнявся витонченим оформленням гравюрних вставок і рамок у стилі модерн. Часопис мав постійних авторів — це, зокрема, А. Дудко (писав вірші і статті), Є. Шарипанова (вірші), Л. Конрад, В. Теппоне (статті). Журнал виходив стабільним накладом 3000 примірників, і лише з середини 1928 року він скоротився до 2000. Редактори видання намагалися підтримувати вірян у скрутні часи, допомагали налагодити релігійне життя, орієнтували активістів на місіонерське служіння у своєму оточенні. На сторінках "Благовестника" лідери церкви закликали місіонерів та керівників громад "молитися за існуючу владу в країні, місті або місці проживання і виховувати у цьому дусі ввірену йому громаду". У журналі переважали матеріали з основ віровчення, цитати з Біблії, також уміщено добірку повідомлень, які мали довести правдивість Святого Писання, та твори, що пояснювали вибрані місця із нього; висвітлювалися актуальні на той час еміграційні питання, а останню сторінку обкладинки заповнювали влучні афоризми.

У Харкові в 1926—1928 роках виходив духовний журнал російською мовою (частково українською) "Баттист Украины" (тираж 4500—5000 примірників). Часопис мав постійні рубрики "На ниві Божій", "Українське слово", завдяки їх матеріалам відчувалося биття пульсу й життя громад, висвітлювалася євангелізація українців на прикладі розвитку протестантизму в різних країнах світу. На сторінках видання представлено повчальні статті, повідомлення про з'їзди, кореспонденцію, вісті з помісних общин, фотографії. Постійним атрибутом журналу була рубрика "В години дозвілля". Змістове наповнення становили статті науково-релігійного характеру та особисті приклади спілкування з Богом.

Дослідження української релігійної періодики за місцем видання свідчить, що в різні роки редакції церковних журналів були зосереджені у великих містах, центрах релігійних громад, столицях України (табл. 3).

Ідеологів радянської держави непокоїли активність та успіхи релігійної видавничої діяльності. Однією з умов поширення комуністичного світогляду було витіснення релігійної свідомості. Тему боротьби з релігією не оминала більшість українських періодичних видань 1920-х років. Антирелігійна пропаганда знайшла відображення на сторінках журналу "Безвірник" (1925—1935 рр.), який був органом Центральної Ради спілки воєвничих безвірників України. Наклад видання у 1920-х роках зріс з 7800—11 000 примірників до 31 000—48 000 примірників у 1930-х. Для поширення атеїстичних поглядів преса стала ідеологічним супутником радянської періодики, виконувала агітаційні та організаційні функції, маніпулюючи свідомістю мас.

Терпимість релігійної періодики різко контрастувала з воєвничістю атеїстичних публікацій. Термінологія політики влади щодо релігійних проявів що далі, то більше нагадувала бойові оперативні зведення: "фронт", "наступ", "оточення", "підризна діяльність" тощо. Зі шпальт антирелігійної преси лунали заклики вести рішучу викривальну політику стосовно керівників церков.

Упродовж десятиліття після становлення радянської влади в Україні державна політика щодо релігійного питання змінювалася — від короткочасного періоду відродження до політики терору та репресій. Спочатку (1924—1925 рр.) — толерантна, навіть схвальна як альтернатива могутності православної церкви; згодом — зважена (1926—1927 рр.) і, нарешті, різка переміна настроїв влади в 1928—1930 рр. Розпочавши масований наступ на релігію, радянське керівництво звинуватило всі церкви в контрреволюційній підризній діяльності. Тривали переслідування і репресії, і в 1929 році жоден релігійний журнал не побачив світ [6].

Від 1931 року єпархії й парафії Центральної та Східної України, і з 1945 року також на Західній Україні обслуговував московський журнал. І лише 1946 року Львівсько-Тернопільське єпархіальне управління РПЦ видало українською мовою та невеликим накладом часопис "Єпархіальний вісник". Із 1947 року його тираж зріс до 4000—5000 примірників. Головні розділи: офіційна частина, проповіді та статті, нові видання, дитяча сторінка. У 1946—1948 роках журнал виходив під назвою "Єпархіальний вісник", а з 1949 року — "Православний вісник". Після перерви (листопад 1962 — липень 1968) відновлений стараннями Екзарха України митрополита Київського і Галицького Філарета (нині Патріарха Київського і всієї Руси-України). З 1968 і до 1990-х років щомісячник "Православний вісник" був єдиним релігійним часописом на теренах України, виконуючи функцію науково-богословського видання. У 1970 році місце видання перенесли зі Львова до Києва.

На кінець 1980-х припала визначна подія в житті Церкви — 1000-річчя Хрещення Русі. Ця дата збіглася з періодом відродження духовного життя в державі. Головні теми тогочасного "Православного вісника" (1989):

— внутрішньоцерковне життя: інформація про відправи Патріаршого Екзарха всієї України Філарета, матеріали з життя єпархій, постанови Священного Синоду РПЦ тощо;

— морально-етична проблематика: визначення засад способу життя, які мають морально характеризувати істин-

ного послідовника християнства, життя подвижників християнської віри, проповіді Філарета тощо;

— глобальні проблеми сучасності та РПЦ: питання збереження миру і довкілля, миротворча діяльність Церкви;

— православна церква й історія: статті історичної тематики, 1000-ліття прийняття християнства на Русі, 2000-ліття Різдва Христового тощо;

— вшанування святих і угодників;

— обряд у житті вірянина: у статтях журналу за півріччя (1989).

Кінець 80-х років минулого століття відзначився процесом "відлиги" у духовному житті України, появою певної, хоча і незначної, релігійної свободи, що, безперечно, мало вплив на тематику публікацій церковної преси [7].

Від 1992 року "Православний вісник" — офіційне періодичне видання Київської Патріархії.

У радянській Україні преса, призначена для боротьби з релігією, виходила численними тиражами. Зокрема, у 1960—1964 роках Товариство для поширення політичних і наукових знань УРСР друкувало журнал "Войовничий атеїст". Тиражі щороку зростали: 1960 — 25 000 пр., 1961 — 43 500 пр., 1962 — 47 200 пр., 1963 — 53 300 пр., 1964 — 61 400 пр. Із 1965 року продовженням видання став журнал "Людина і світ" (засновник — товариство "Знання").

Висновки. Релігійна преса була покликана не лише задовольняти інформаційні, духовні, релігійні потреби читачів, а й формувати світоглядні засади суспільства. Незважаючи на несприятливі умови — цензуру, війну, голод, руїну, ксенофобію, репресії, злидні, паперову кризу, атеїстичну пропаганду тощо, — видавництва релігійної літератури працювали в доленосні періоди української історії й мали вдячну аудиторію. Їхня видавнича діяльність, вільна від закликів до насильства, шовінізму, класового протистояння чи расової нетерпимості, сприяла стабілізації та демократизації суспільства. У кінці ХХ століття з'явилися нові можливості для релігійного життя в нашій державі, а час розквіту православної періодики настав у незалежній Україні.

Список використаної літератури

1. *Релігієзнавчий словник* / за ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. — Київ : Четверта хвиля, 1996. — С. 275.
2. *Бойко А.* Церковна преса: якою вона мусить бути / А. Бойко // Режим доступу: journal.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1896. — Назва з екрана.
3. *Сабінін Е.* О свободной Церкви въ свободной России // Християнская мысль, 1917. — № 7/8. — С. 32.
4. *Бойко А.* Преса православної церкви в Україні. Культура. Суспільство. Мораль / А. Бойко // Режим доступу: disser.com.ua/contents/16616.htm. — Назва з екрана.
5. *За українізацію* // Український православний благовісник, 1926. — № 20. — С. 4.
6. *Ігнатуша А.* Доля адвентистського журналу "Благовісник" як відзеркалення суспільних процесів у радянській Україні 20-х років ХХ ст. / А. Є. Ігнатуша // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. — Запоріжжя, 2002. — Вип. XV. — С. 144—154.
7. *Оксюк О. О.* Тематично-жанрова специфіка сучасних православних конфесійних часописів в Україні / О. Оксюк. — Режим доступу: http://j-school.kiev.ua/images/uploads/textblog/08_3_Oksiuk_Olga_dyplom2008.pdf. — Назва з екрана.

Произведен обций обзор религиозных периодических и продолжающихся изданий советской Украины эпохи освободительной борьбы, которые хранятся в Государственном архиве Книжной палаты Украины; приведена характеристика религиозных украинских журналов согласно году и месту издания, их идеологическому направлению; проанализированы религиозные журналы разных конфессий, определены концепции, тематика и проблематика публикаций.

The general review of religious periodic and proceedings editions of soviet Ukraine is produced times of liberation fight, which are kept in the Record office of the Book chamber of Ukraine; description of the religious Ukrainian magazines is resulted after a year and places of edition, by their ideological direction; the religious magazines of different confessions are analyzed, conceptions of publications, subject and problems, are certain.

Надійшла до редакції 5 вересня 2016 року

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 02(477)(091)+[378.6:2](477.54-25)(092)

Віктор Сєдих,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри документознавства та книгознавства ХДАК

Невідомий А. Ашукін: сторінки з історії бібліотек та бібліотечної освіти

Висвітлено внесок видатного українського бібліотекознавця, представника харківської наукової школи бібліотечного каталогознавства А. Ашукіна в розвиток бібліотечної науки, освіти та практики.

Ключові слова: харківська бібліотекознавча школа, педагог, Харківський державний бібліотечний інститут, бібліотечне каталогознавство, Анатолій Анатолійович Ашукін (1892—1964).

У 2017 р. виповниться 125 років від дня народження Анатолія Анатолійовича Ашукіна (1892—1964). Бібліотечній громадськості це ім'я нині мало відоме, але в довоєнному та повоєнному бібліотечному Харкові ХХ ст. його добре знали. До того ж численні випускники Харківського

державного бібліотечного інституту (ХДБІ) 1940—1960-х рр. поширювали відомості про чудового викладача і фахівця по всій Україні, а сам він неодноразово виступав на виїзних семінарах, конференціях у різних містах України, зокрема в Києві, де діяв Київський філіал ХДБІ (нині — ХДАК). До